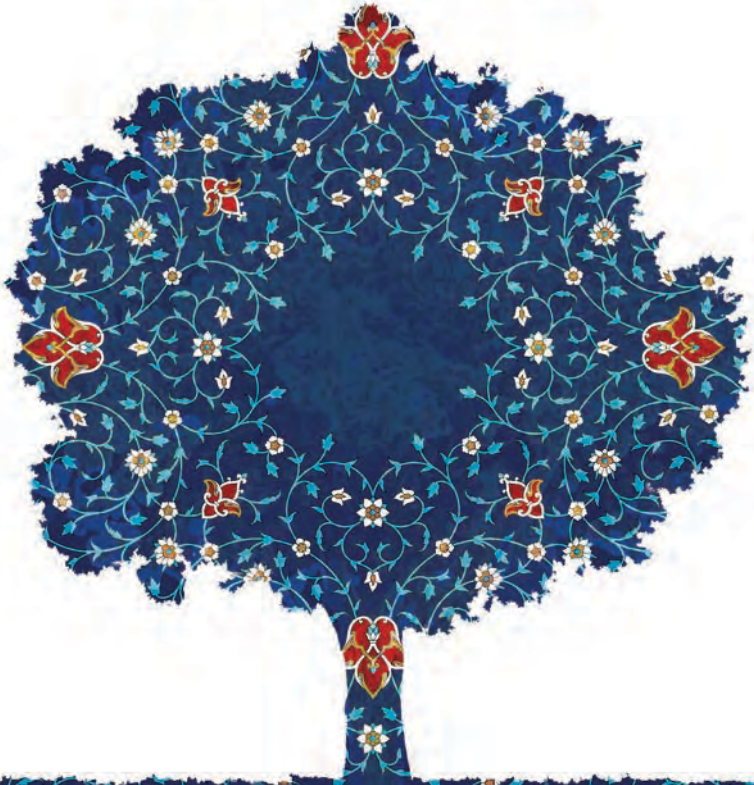

GAZZÂLÎ KONUŞMALARI

İLHAN KUTLUER • ÖMER TÜRKER • FEHRULLAH TERKAN • FATİH TOKTAŞ
H. YUNUS APAYDIN • OSMAN DEMİR • EKREM DEMİRLİ

KÜRE YAYINLARI / 114. Kitap

FELSEFE SÖYLEŞİLERİ 3

Gazzâlî Konuşmaları

İlhan Kutluer

Ömer Türker

Fehrullah Terkan

Fatih Toktas

H. Yunus Apaydın

Osman Demir

Ekrem Demirli

© Küre Yayınları, 2012

Hazırlayan **M. Cüneyt Kaya**

Yayına Hazırlık **Mustafa Demiray**

Birinci Basım Aralık 2012

ISBN 978-605-5383-27-5

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika no: 15813

Tasarım/Kapak **Salih Pulcu**

Baskı/Cilt Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No:3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat:2

Haramidere Avcılar İstanbul

Sertifika No.: 12027

Tel: 0212 412 17 00

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3

Vefa/İstanbul

Tel 0212. 520 66 41-42

Faks 0212. 520 74 00

kure@kureyayinlari.com

www.kureyayinlari.com

facebook.com/kureyayinlari

twitter.com/kureyayinlari

SUNUŞ

Gazzâlî'nin felsefeyle ilişkisinin mahiyeti nedir? Onun felsefeye yönelik eleştirel tavrı, İslâm medeniyetinde felsefenin ve bilimin hayatiyetini kaybetmesine gerçekten yol açmış mıdır? Gazzâlî ile birlikte Aristotelesçi İbn Sînâ mantığının İslâmî ilimlerin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ne anlama gelmektedir? Gazzâlî'nin kelâm ve kelâmcı eleştirisi, onun kelâmî kaygılardan hareket eden felsefe eleştirisiyle nasıl uzlaştırılabilir? Gazzâlî'nin tasavvufu Sünnileştirdiği iddiasının dayanakları nedir? Gazzâlî'nin, hakikat iddiasındaki yaklaşımlar içinden tasavvufu tercih etmesinin İslâm düşüncesinin sonraki gelişiminde ne tür etkileri olmuştur? Gazzâlî'nin tasavvuf geleneğinin belirleyici olduğu uzlet sonrası dönemdeki düşüncelerinde, filozofları eleştirdiği pek çok hususun izlerinin bulunması nasıl değerlendirilmelidir? Gazzâlî'nin entelektüel serüveninin pek çok evresinde siyasetin etkileyici, hatta belirleyici rolü, ilim-siyaset ilişkisi açısından nasıl okunmalıdır? Gazzâlî'nin, İslâm düşüncesi bünyesindeki pek çok disiplinin tarihinde *öncekiler* ve *sonrakiler* ayrımının yapılmasına imkân sağlayan bir kavşak noktasında bulunmasının anlamı nedir? Gazzâlî'nin entelektüel düzlemdeki etkileri yanında İslâm toplumlarının dini algılayış ve yaşayışlarında bıraktığı izlerden bahsedilebilir mi? Gazzâlî'nin entelektüel serüveni bugün için ne ifade etmektedir?

Herhalde “Yukarıdaki sorularda geçen ‘Gazzâlî’ isminin yerine İslâm düşünce tarihinin bir başka büyük simasının ismi koyulabilir mi?” sorusuna kolaylıkla “Evet” cevabını vermek mümkün olmayacaktır. Bilhassa kelâm, felsefe ve tasavvufun tarihî gelişimlerini Gazzâlî’ye müracaat etmeden okumak ve incelemek imkânsız olmasa da oldukça zordur, denebilir. Onun *hakikat peşinde* geçen ve pek çok noktada siyasetle kesişen etkileyici hayat hikâyesi, modern zamanlarda İslâm düşüncesi okuyucu ve araştırmacıları için Gazzâlî’nin hep imtiyazlı bir yere sahip olmasına yol açmıştır. Belki de bu imtiyazlı konumun bir sonucu olarak Gazzâlî hakkında, İslâm düşünce tarihinin başka hiçbir önde gelen ismi hakkında sahip olmadığımız kadar “sözde kesin ve genel-geçer” yargıyla karşı karşıyayız ve yukarıda sıraladığımız soruların pek çoğunun da zımnen bu tür “sözde kesin ve genel-geçer” cevaplara işaret ettiği, dikkatli okuyucuların gözünden kaçmamış olmalıdır. Dikkatle incelendiğinde, pek çoğunun sorgulanmamış ya da temellendirilmemiş olduğunun hemen farkına varılacak bu yargıların/cevapların arkasında yatan en önemli sebep, İslâm düşünce tarihi söz konusu olduğunda her zaman için kendisine önemli, hatta merkezî bir yer verilen Gazzâlî’nin -özellikle Türkiye’deki ilmî muhit dikkate alındığında- paradoksal tarzda bir “ilgisizliğe” mahkûm edilmiş olması, *ilimden ziyade söylemin* nesnesi kılınmış olmasıdır.

Bu kitap, Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi tarafından Gazzâlî’nin 900. vefat yıldönümü olan 2011 yılı vesilesiyle Şubat 2011-Kasım 2011 tarihleri arasında düzenlenen “Gazzâlî Tartışmaları” başlıklı yedi oturumluk toplantı serisinin kisve-i tab’a bürünmüş şeklidir. Medeniyet Araştırmaları Merkezi tarafından daha önce düzenlenen ve *Türkiye’de/Türkçede*

Felsefe Üzerine Konuşmalar (haz. M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2009) ve *Kant Sonrası Metafizik Üzerine Konuşmalar* (haz. Erdal Yılmaz, İstanbul: Küre Yayınları, 2012) başlıklarıyla kitaplaşan iki toplantı serisinde olduğu gibi, “Gazzâlî Tartışmaları” da daha verimli bir tartışma ortamı yaratmak amacıyla, sınırlı sayıdaki davetlinin katılımıyla gerçekleştirilmiş ve her oturum, Gazzâlî’nin ilgili metinlerinden konuşmacılar tarafından belirlenen parçalar merkeze alınarak kurgulanmıştır.

Gazzâlî’nin felsefe, fıkıh usulü, kelâm ve tasavvuf alanlarındaki konumunu irdelemeyi hedefleyen bu toplantı serisinde, öncelikle Gazzâlî hakkında yukarıda sıralanan sorular çerçevesinde oluşmuş genel yargıları sorgulayıp tahkik etmeyi ve bu sayede genç araştırmacılar da / araştırmacı adaylarında Gazzâlî’ye dair bir farkındalık yaratarak onun ciddi *ilmî* çalışmaların konusu haline gelmesi yolunda mütevazı bir katkıda bulunmayı amaçladık. İlhan Kutluer’in konuşmacı olarak katıldığı ilk oturumda Gazzâlî’nin felsefeyle ilişkisinin mahiyetini, onun felsefî serüveninin nasıl okunabileceğini tartıştık. Sonraki üç oturumda, özellikle İslâm felsefesi çalışmalarında çokça gündeme gelen Gazzâlî’nin filozofları tekfir ettiği meshur “üç mesele”yi, sırasıyla Ömer Türker, Fehrullah Terkan ve Fatih Toktas’ın katıldığı oturumlarda ayrıntılı olarak ele aldık. Beşinci oturumda Gazzâlî’nin *el-Mustasfâ* adlı fıkıh usulü eseri çerçevesinde, onun İslâmî ilimler metodolojisine yaptığı katkıları H. Yunus Apaydın’ın rehberliğinde inceledik. Osman Demir’in konuşmacı olduğu altıncı oturumda Gazzâlî’nin kelâm tarihindeki yeri ve entelektüel serüveni içinde kelâma yönelik farklı tutumları hakkında konuştuk. Son oturumda ise Ekrem Demirli’nin delaletiyle tasavvufun gelişim tarihi içinde Gazzâlî’nin yerini ve sonraki dönemlere etkilerini ele aldık.

Her şeyden önce “Gazzâlî Tartışmaları”na konuşmacı olarak katılan ve bu toplantı serisinin gerçekleştirilmesinde en önemli paya sahip olan kıymetli ilim adamlarına mütesekkir olduğumu ifade etmeliyim. Toplantı çözümlerinin yayını aşamasındaki ısrarlı takibimi hoş gördükleri gibi, kendi metinlerinde gerekli düzeltme ve eklemelerde bulunarak elinizdeki kitabın ortaya çıkmasına büyük katkı sağladılar. “Türkiye’de/Türkçede Felsefe” ve “Kant Sonrası Metafizik Tartışmaları”nda olduğu gibi “Gazzâlî Tartışmaları” da Medeniyet Araştırmaları Merkezi bünyesinde biraraya gelen bir grup arkadaşın himmet ve gayretiyle vücut buldu. Onların kıymetli katkıları ve katılımları olmasaydı bu toplantı serisinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün olmazdı; değerli fikirleri ve bu süreçteki yardımlarından dolayı kendilerine ne kadar teşekkür etsem az! Son olarak kitabın yayını için destek ve ilgilerini esirgemeyen Küre Yayınları yönetici ve çalışanları ile kitabın tasarımını gerçekleştiren Salih Pulcu’ya mütesekkirim.

Türkiye’deki Gazzâlî çalışmalarının seviyesinin yükselişine mütevazı bir katkıda bulunma ümidiyle...

M. Cüneyt Kaya

Kasım 2012

Üsküdar

İÇİNDEKİLER

Gazzâlî ve Felsefe 11

İlhan Kutluer

Üç Mesele-1: Âlemin Ezelîliği 55

Ömer Türker

Üç Mesele-2: Tanrı ve Cüz'îlere Dair Bilgisi 87

Fehrullah Terkan

Üç Mesele-3: Âhiret Hayatının Mahiyeti: 129

Cismânî mi Ruhânî mi?

Fatih Toktaş

Gazzâlî ve Fıkıh Usulü 175

H. Yunus Apaydın

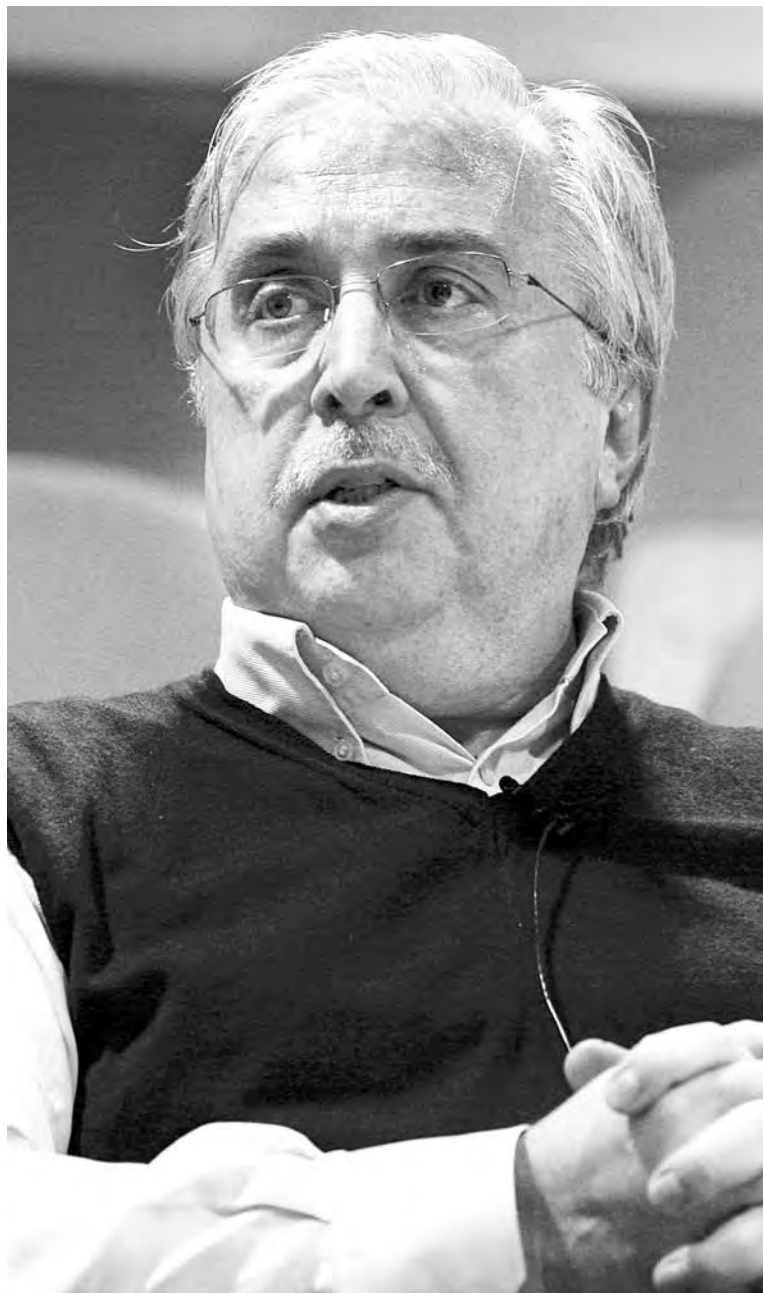
Gazzâlî ve Kelâm 223

Osman Demir

Gazzâlî ve Tasavvuf 253

Ekrem Demirli

Dizin 293

Gazzâlî ve Felsefe

İlhan KUTLUER*

Bu konuşmada ben, Gazzâlî’yi felsefî formasyonu itibariyle ele alacak ve bunu bir mukaddime ölçğinde yapmaya çalışacağım. Gazzâlî’nin felsefî formasyonunu ele almaya “Gazzâlî” ve “felsefe” tabirlerinin yan yana getirilmesiyle alâkalı problemden başlamalıyız. Bu problem evvel emirde hepimizin Gazzâlî dendiğinde aklınıza geleceği üzere mütefekkirimizin felsefe teriminden çok fazla hoşlanmayan biri olmasıyla bağlantılıdır. Üstüne üstlük söz gelişi “Gazzâlî ve Felsefî Fikirleri” yahut “Bir Filozof Olarak Gazzâlî” gibi akademik başlıklar atarak işe koyulduğumuzda mesele iyi-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 26.02.2011’de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, “Dalâletten Kurtuluş”, çev. Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, İstanbul: Klasik, 2003, s. 346-356.
- Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Cemalettin Erdemci, Ankara: Vadi Yayınları, 2001, s. 35-37, 108-112.
- Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfütü’l-felâsife)*, ed.-çev. Mahmut Kaya – Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: Klasik, 2005, s. 1-13 (mukaddimeler ve konu fihristi).
- Gazzâlî, *Nur Metafizigi (Mişkâtü’l-envâr)*, çev. A. Cüneyd Köksal, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- İlhan Kutluer, “Gazzâlî’nin Felsefî Serüveni”, *İslâmî Araştırmalar*, XIII/3-4 (Ankara 2000), s. 255-263 (Yeniden basım: İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 385-405).

Üç Mesele - 1: Âlemin Ezelîliği

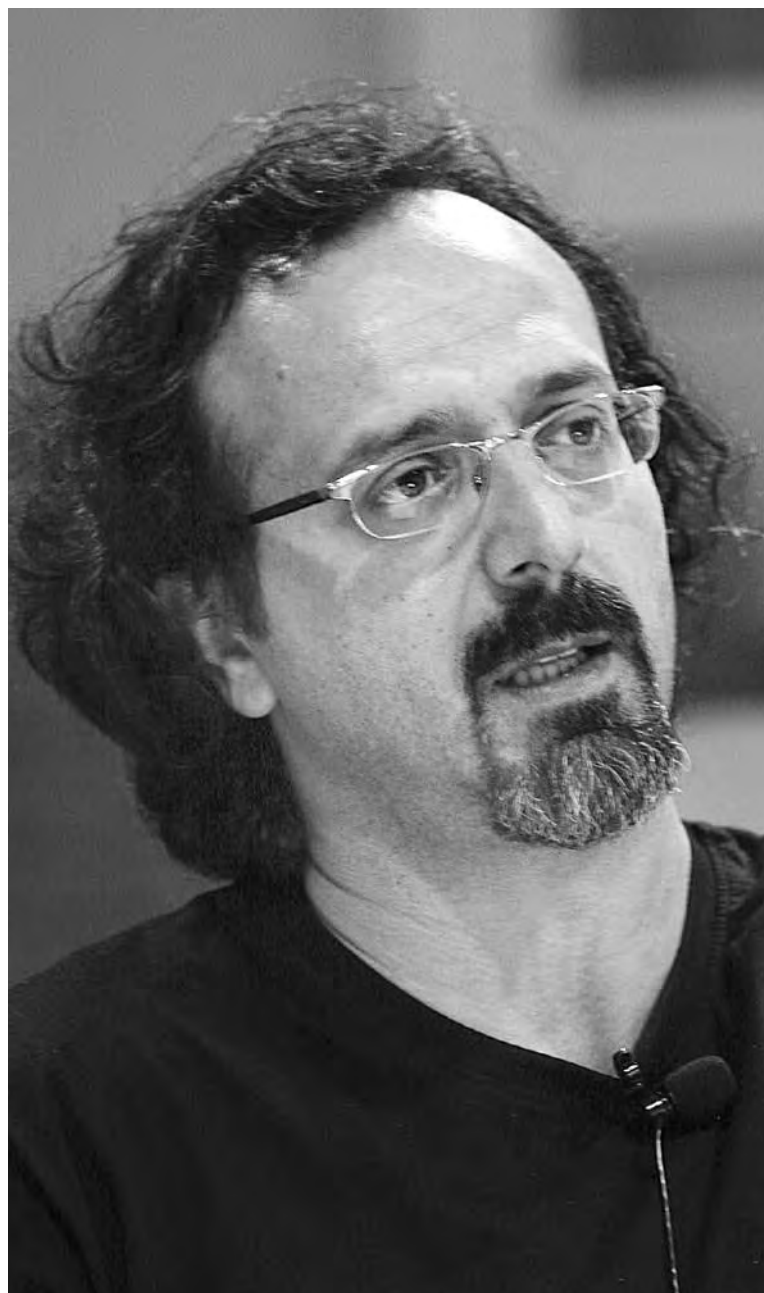
Ömer TÜRKER*

Kelâm ile felsefe arasında pek çok tartışma konusu olsa da âlemin ezelîliği meselesi bunların başında gelir. Tanrı'nın sıfatları ve O'nun tikelleri bilmesiyle alakalı meseleleri, âlemin ezelîliği tartışmasının, bir başka ifadeyle yoktan yaratma ve sudûr arasındaki gerilimin uzantısı olarak görmek mümkündür. Ayrıca Gazzâlî'nin kendisinin de belirttiği gibi, filozofların en güçlü delilleri, âlemin ezelîliğiyle ilgili delillerdir. Bu bakımdan Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'sinin en uzun ve çetrefilli kısmı olan âlemin ezelîliğiyle ilgili birinci meseleyi dört kavramdan hareketle tartışabiliriz: İrade, zaman, madde ve imkân. Tanrı-âlem ilişkisinin açıklanmasında kelâmcılar açısından "irade", filozoflar açısından ise "imkân" kavramı kilit bir işleve sahiptir.

Tartışmamıza yoktan yaratma ile sudûr teorileri arasındaki karşıtlığı izah ederek başlayabiliriz. Her ne kadar tüm varlığın fail bir ilkedен meydana geldiği hususunda kelâmcılar

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 26.03.2011'de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfütü'l-felâsife)*, ed.-çev. Mahmut Kaya – Hüseyin Sarioğlu, İstanbul: Klasik, 2005, s. 14-46 (1-2. Meseleler).
- Fatih Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirisi*, İstanbul: Klasik, 2004, s. 105-140.

Üç Mesele-2: Tanrı ve Cüz'ilere Dair Bilgisi

Fehrullah TERKAN*

El-Ğazâlî'den** bahsetmek gerçekten zor bir iş. El-Ğazâlî çok yönlü bir insan olduğu için, hangi yönünü ön plana çıkaracağımıza bağlı olarak söylemek zorunda kaldığımız şey farklılaşıyor. Onun için el-Ğazâlî'nin bir kendi genel bakışını bir de içerisinde doğup büyüdüğü şartları iyi tanımak lazım. Çünkü el-Ğazâlî yazdığı eserlerin hepsini, benim inancım odur ki, bir proje çerçevesinde kaleme alıyor.

Öncelikle el-Ğazâlî'nin yaşadığı dönemi hatırlayacak olursak genel bir iki şey söylemek lazım. İslâm ümmeti tamamen birliğini kaybetmiş, Hilafet'in gücü ve otoritesi

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 30.04.2011'de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfütü'l-felâsife)*, ed.-çev. Mahmut Kaya – Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: Klasik, 2005, s. 125-143 (11-13. Meseleler).
- Fehrullah Terkan, "İbn Sinâ Zorunlu Varlık'ın Cüz'iyatı Bildiğini Tutarlı Olarak İddia Edebilir mi?", *Uluslararası İbn Sinâ Sempozyumu: Bildiriler*, İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2008, c. I, s. 345-356.
- Rahim Acar, "Yaratan Bilmezse Kim Bilir?: İbn Sinâ'ya Göre Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 13 (2005), s. 1-23.
- Rahim Acar, "Allah'ın Cüz'ileri Bilmesi: Klasik İbn Sinâ Yorumunun Değerlendirilmesi", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 20 (2006), s. 99-118.

** Terkan'ın talebi üzerine Gazzâlî'nin isminin yazımı konusundaki özel tercihi (el-Ğazâlî) müdahale edilmemiştir.

Üç Mesele-3: Âhîret Hayatının Mahiyeti: Cismânî mi Ruhânî mi?

Fatih TOKTAŞ*

Gazzâlî'nin *Tehâfütü'l-felâsife*'siyle (*Filozofların Tutarsızlığı*), İbn Rüşd'ün *Tehâfütü't-Tehâfüt*'ünü (*Tutarsızlığın Tutarsızlığı*) karşılaştırmalı okumanın İslâm felsefesi birikiminin tâlipleri için oldukça öğretici olacağını belirterek sözlerime başlamak istiyorum. Bilindiği gibi Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserinde, yirmi meselede filozofları sert bir dille eleştirmektedir. Kanımca, daha ilk meselede yani âlemin kıdemi meselesinde hem Gazzâlî'nin hem de İbn Rüşd'ün temel bakış açılarını ele veren ipuçlarıyla karşılaşırız. Gazzâlî, kendi yaklaşımını çok net bir şekilde şöyle ortaya koyar: Âlem ya hâdistir, dolayısıyla bir yaratıcısı vardır ya da âlem ezelîdir ve bundan dolayı da bir yaratıcısı yoktur.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 28.05.2011'de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, "*Tehâfütü'l-felâsife*: [Yirminci] Mesele: [Filozofların] Cesetlerin Dirilişini, Ruhların Bedenlere İadesini... Ayrıca Bu Gibi Şeylerin... Cismaniyetin Ötesinde Birer Sembol Olduğu Şeklindeki Görüşlerinin Çürütülmesi Üzerine", çev. Mahmut Kaya, *Felsefe ve Ölüm Ötesi* içinde, İstanbul: Klasik, 2011, s. 68-84.
- İbn Rüşd, "*Tehâfütü't-Tehâfüt*: Yirminci Mesele", çev. Mahmut Kaya, *Felsefe ve Ölüm Ötesi* içinde, İstanbul: Klasik, 2011, s. 85-90.
- Fatih Toktaş, *İslâm Düşüncesinde Felsefe Eleştirisi*, İstanbul: Klasik, 2004, s. 165-181.

Gazzâlî ve Fıkıh Usulü

H. Yunus APAYDIN*

Gazzâlî genelde İslâm düşüncesinde, özelde fıkıh ve fıkıh usulü alanında tartışmasız önemli bir yere sahip, son derece kalıcı etkiler bırakmış bir düşünürdür. Bugün onun fıkıh anlayışından daha ziyade fıkıh usulü anlayışı ve *el-Mustasfâ* adlı eseri üzerinde durmaya gayret edeceğim. Öncelikle fıkıh usulü dediğimiz alanın ortaya çıkışıyla ilgili bir iki şey söylemek istiyorum. Son yıllara gelinceye kadar, kendim de dâhil olmak üzere, terkipte yer alan fıkıh kelimesini “anlamak”, “usul” kelimesini de yöntem anlamına hasrederek, *fıkıh usulünü* “anlamanın usulü” zannediyor idik. Ben kendi adıma 10-12 sene önce zihnimde oluşan çeşitli istifhamların üstüne giderek bunun böyle olmayabileceğini düşünmeye başladım. Fıkıh usulü diye yazılan kitapların, anlamanın değil de mevcut, verili ve sunulmuş olan “anlam”ın temellerinin gösterilmesi olduğunu fark ettim ve bu iddiamı dillendirdim. Evet, inanç, ahlak ve davranış kodlarına ilişkin olarak İslâm toplumuna, Müslümanlara sunulmuş olan bir anlam var ve fıkıh usulü evveleminde özellikle amel/davranış kodlarının sistematik bir çerçevede temellendirilmesine ilişkindir.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 02.07.2011’de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metin esas teşkil etmiştir:

• Gazzâlî, *Mustasfâ: İslâm Hukuk Metodolojisi*, çev. H. Yunus Apaydin, İstanbul: Klasik, 2006, c. I, s. vii-xviii (mütercimim önsözü ve girişi), s. 3-15.

Gazzâlî ve Kelâm

Osman DEMİR*

Konuşmanın başlığını biraz açarak başlamanın yerinde olacağını düşünüyorum. “Gazzâlî ve Kelâm” adı altında hangi konuyu ele almayı amaçlıyoruz? Aslında Gazzâlî’nin kelamla ilgisini ve bu ilim dalının tarihindeki yerini tartışmaya gerek yok. O, bütün İslâmî ilimler için önemli bir kavşak noktası oluşturduğu gibi kelâm için de önemli bir yerde duruyor. Bu başlığın problemleri tarafını ise Gazzâlî’nin eserlerinde göz çarpan ve birbiriyle çelişir görünen ifadeler ile bunlar üzerinde yapılan yorumlar oluşturuyor. Buradan hareketle, Gazzâlî’yi kelâmı tasavvufa ircâ etmekle, tabiri câizse “satmakla” itham edenler, onun kelâmı metafizikleştirdiğini iddia edenler, son tahlilde bu ilmi Selefîyye’nin yaklaşımına indirgediğini söyleyenler, felsefe ve kelâmı rayından çıkardığını belirtenler ve nihayet kelâm hakkında gerçek görüşünü gizlediğini dile getirenler var. Yani Gazzâlî-kelâm ilişkisi konusunda birbirinden tamamen farklı ve yer yer çelişen algıların olduğu söylenebilir. Bunlar içinde en çok söyleneni

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 24.09.2011’de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol (el-İktisâd fi’l-i’tikâd)*, çev. Kemal Işık, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971, s. 7-21.
- Gazzâlî, “Dalâletten Kurtuluş”, çev. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri* içinde, İstanbul: Klasik, 2003, s. 343-347.
- Osman Demir, “*el-Menhûl* den *İlcâm*’a Gazzâlî’ye Göre Kelâm İlmi ve Kelâmcılar”, *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sy. 31 (2011), s.1-33.

Gazzâlî ve Tasavvuf

Ekrem DEMİRLİ*

Pek çok yazar ve araştırmacı için Gazzâlî “Sünnî tasavvuf” anlayışının kurucusu kabul edilir. Bu nedenle Gazzâlî ve tasavvuf ilişkisinden söz ederken, üzerinde çok konuşulmuş ve tartışılmış bir bahisten söz edildiğini akılda tutmak lazımdır. Vakıa, tasavvuf için “kurucu” sayılan bir düşünürle karşı karşıya olabiliriz. “Sünnî tasavvuf” tabirini bil-hassa kullandık ve burada kavramı biraz açıklamak gerekir: “Sünnî tasavvuf” ilk beş asırlık tasavvufî tecrübenin ortaya çıkardığı en önemli kavramlaştırmadır. Söylediğim gibi, pek çok araştırmacı “Sünnî tasavvufun kurucusu Gazzâlî’dir” veya “Gazzâlî’yle tasavvuf bir meşruiyet kazanarak İslâm dünyasına yayılmıştır” vs. gibi hükümler verir. Önce bu tespit hakkındaki kanaatimi belirtmekle başlayayım: “Gazzâlî Sünnî tasavvufun kurucusudur” tespiti bana göre doğru değildir. Burada esas itibarıyla bir mantık hatası vardır ve meseleye yanlış bakılmaktadır. Doğrusu şöyle olmalıdır: “Gazzâlî Sünnî tasavvufun bir neticesidir.” Gazzâlî Sünnî tasavvufun temel iddialarının, bu bağlamda fıkıh ve kelâm gibi din bilimleriyle ilişkilerindeki görüşlerinin doğrulandı-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 26.11.2011’de gerçekleştirilen bu oturumdaki tartışmalara şu metinler esas teşkil etmiştir:

- Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl*, nşr. Cemil Salîbâ, Kâmil Ayâd, Dimeşk: Matbû’atü Mektebeti’n-Neşri’l-Arabî, 1358/1939.
- Gazzâlî, *Nur Metafizîği (Mişkâtü’l-envâr)*, çev. A. Cüneyd Köksal, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

Gazzâlî'nin felsefeyle ilişkisinin mahiyeti nedir? Onun felsefeye yönelik eleştirel tavrı, İslâm medeniyetinde felsefenin ve bilimin hayatiyetini kaybetmesine gerçekten yol açmış mıdır? Gazzâlî'nin kelâm ve kelâmcı eleştirisi, onun kelâmî kaygılardan hareket eden felsefe eleştirisiyle nasıl uzlaştırılabilir? Gazzâlî'nin tasavvufu Sünnileştirdiği iddiasının dayanakları nedir? Gazzâlî'nin, hakikat iddiasındaki yaklaşımlar içinden tasavvufu tercih etmesinin İslâm düşüncesinin sonraki gelişiminde ne tür etkileri olmuştur?

Bu kitap, Bilim ve Sanat Vakfı Medeniyet Araştırmaları Merkezi tarafından Gazzâlî'nin 900. vefat yıldönümü vesilesiyle Şubat 2011-Kasım 2011 tarihleri arasında, yukarıdaki sorular çerçevesinde düzenlenen "Gazzâlî Tartışmaları" başlıklı yedi oturumluk toplantı serisinin kisve-i tab'a bürünmüş şeklidir.

